

AYOL KONSEPTINI TADQIQ QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ra'no Ahmedova

Urganch davlat universiteti

Lingvistika: o'zbek tili magistranti

E-mail: ahmedovarano793@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14956992>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ayol konsepti nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Konseptual tahlil usullari asosida ayol tushunchasining lingvistik va sotsiokultural jihatlarini o'rganildi. Ayol konsepti metaforalari, gender stereotiplari va tarixiy rivojlanish jarayoni tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari ayol konseptining turli madaniyatlarda qanday shakllanishi va o'zgarishini yoritishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: ayol konsepti, gender lingvistikasi, konseptual tahlil, metafora, sotsiokultural omillar, diskursiv tahlil, gender stereotiplari.

THEORETICAL BASIS OF RESEARCHING THE CONCEPT OF WOMAN

Abstract. This article analyzes the concept of woman theoretically. Based on the methods of conceptual analysis, the linguistic and sociocultural aspects of the concept of woman were studied. Metaphors, gender stereotypes, and the historical development of the concept of woman were analyzed. The results of the study help to shed light on how the concept of woman is formed and changed in different cultures.

Keywords: concept of woman, gender linguistics, conceptual analysis, metaphor, sociocultural factors, discursive analysis, gender stereotypes.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЖЕНСКОЙ КОНЦЕПЦИИ

Аннотация. В данной статье теоретически анализируется понятие женщины. На основе методов концептуального анализа изучены лингвистические и социокультурные аспекты концепта женщины. Проанализированы метафоры концепции женщины, гендерные стереотипы и процесс исторического развития. Результаты исследования помогают пролить свет на то, как формируется и меняется представление о женщине в разных культурах.

Ключевые слова: концепт женщины, гендерная лингвистика, концептуальный анализ, метафора, социокультурные факторы, дискурсивный анализ, гендерные стереотипы.

KIRISH

Ayol konsepti inson tafakkurida va madaniyatida chuqur ildiz otgan murakkab fenomen bo'lib, u jamiyatning ijtimoiy, madaniy, lingvistik va psixologik jihatlarida turlicha talqin qilinadi.

Ushbu maqolada ayol konsepti turli fanlar doirasida qanday o'rganilishi, uning nazariy asoslari va tadqiqot metodlari ko'rib chiqiladi.

1. Konsept va konseptual tahlil tushunchasi

Konsept – inson ongida vujudga kelgan, muayyan obrazlar yoki tushunchalar yig'indisidir.

U til birliklari orqali aks etib, milliy va madaniy xususiyatlarga ega bo'ladi. Ayol konsepti esa turli sotsiokultural omillar ta'sirida shakllangan murakkab tushunchadir.

Konseptlarni o'rganish uchun quyidagi asosiy metodologik yondashuvlar mavjud:

- Struktur-semantik tahlil – ayol konseptiga oid lug'aviy birliklarning semantik maydonlari o'rganiladi.
- Kognitiv tahlil – ayol obrazi ongimizdagi bilish jarayonlari orqali qanday shakllanishini tahlil qiladi.
- Diskursiv tahlil – matn va nutqlarda ayol konseptining ifodalanish uslublari aniqlanadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ayol konsepti tilshunoslik doirasida turli yondashuvlar orqali o'rganiladi. Ushbu bo'limda ayol konseptining lingvistik jihatlarini, uning semantik va diskursiv xususiyatlari keng tahlil qilinadi. Ayol tushunchasi bilan bog'liq leksik birliklar turli tillarda o'ziga xos semantik maydonga ega. Ushbu birliklar tahlil qilinayotganda quyidagilar inobatga olinadi:

Sinonimik qatorlar: “ayol”, “xotin”, “juvon”, “qiz”, “beka”, “malika” kabi so'zlarning ma'no farqlari.

Antonimik munosabatlar: “erkak – ayol”, “ota – ona” kabi qarama-qarshi juftliklar orqali gender munosabatlarini tahlil qilish.

Ayolga nisbatan ishlatiladigan metaforik iboralar: “Ayol – hayot chirog'i”, “Ayol erning orqasi”, “Ayol – bu bir mo'jiza” kabi iboralar.

Salbiy konnotatsiyaga ega iboralar: “Xotin kishining tili uzun”, “Ayolning aqli yetti qarich” kabi xalq orasida tarqalgan stereotipik tushunchalar.

Turli tillarda ayol tushunchasining o'ziga xos milliy xususiyatlari bor:

Turkiy tillarda: “Ona”, “bibi”, “opoq” kabi ayollarga hurmat bilan murojaat qilish shakllari mavjud.

Slavyan tillarida: “женщина”, “девушка”, “дама” kabi soʻzlar orqali ayolning yosh, maqom va ijtimoiy roliga urgʻu beriladi. Gʻarb tillarida: “Lady”, “Madame”, “Miss” kabi formal va norasmiy uslublardagi farqlar.

Ayol tushunchasi metaforalar orqali turli madaniy va sotsiologik maʼnolar bilan boyitiladi.

Ushbu metaforalar turli sohalarda namoyon boʻladi:

- Ayol gulga qiyoslanadi (gulday nozik, iforli, goʻzal).
- Ayol oftob va oyga qiyoslanadi (issiqlik, yorugʻlik manbai sifatida).
- Ayol yomgʻir yoki buloq bilan bogʻlanadi (hayot baxsh etuvchi unsur sifatida).

“Ona yer”, “ona til”, “ona vatan” kabi iboralarda ayol muqaddaslik va hayotning asosi sifatida tasvirlanadi. Diniy va falsafiy matnlarda ayol tabiat bilan uygʻunlik timsoli sifatida talqin qilinadi. Ayol obrazi oʻzbek xalq dostonlari va sheʼriyatida quyidagi koʻrinishlarda aks etadi:

Muhabbat va sadoqat timsoli: “Layli va Majnun” dostonida Laylining obrazi. Sabru bardosh ramzi: Oʻzbek xalq rivoyatlaridagi oqila va dono ayol qahramonlari.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Gender lingvistikasi ayollar va erkaklar nutqi oʻrtasidagi farqlarni oʻrganadi. Ayol konsepti gender lingvistikasida quyidagi asosiy jihatlar orqali tahlil qilinadi:

Ayollar nutqida yumshoq, emotsional va mehribonlik bildiruvchi soʻzlar koʻproq ishlatiladi. Erkaklar nutqida esa koʻproq buyruq ohangidagi gaplar va mustahkamlik koʻzga tashlanadi. Ayol nutqida muloyim, diplomatik yondashuv ustun turadi. Erkaklar esa toʻgʻridan-toʻgʻri, aniq gapirishga moyil boʻladilar.

Jamiyatdagi gender stereotiplari tilga ham taʼsir qiladi:

Ayollar nutqida koʻproq "iltimos", "iltifot", "yaxshi muomala" mavjud boʻladi. Erkaklar nutqida esa hukm qilish, fikr bildiruvchi ifodalar koʻproq ishlatiladi.

Diskurs til birliklarining keng ijtimoiy va madaniy kontekstda qanday namoyon boʻlishini oʻrganadi. Ayol konsepti diskurs doirasida quyidagi yoʻnalishlarda tahlil qilinishi mumkin:

- Rasmiy nutqda ayollar koʻproq onalar, oʻqituvchilar, yetakchilar sifatida talqin qilinadi.
- Norasmiy nutqda esa ayollarga nisbatan qoʻllaniladigan shaxsiy sifatnomalar, laqablar va stereotipik ifodalar uchraydi.

Zamonaviy nutq va diskursda gender tengligi masalasi muhim ahamiyat kasb etadi:

- Jinsga oid neytral til shakllari: “inson huquqlari” (erkak yoki ayol emas, balki inson sifatida koʻrilish).

• Stereotiplarni buzuvchi til birliklari: Ayollarning faqatgina uy bekasi emas, balki lider, olim, rahbar bo‘lishi mumkinligi haqida yangilangan nutq shakllari.

3. Ayol konseptining sotsiokultural tahlili

Ayol konsepti faqat lingvistik emas, balki sotsiokultural jarayonlar orqali ham shakllanadi.

Har bir jamiyat va tarixiy davrda ayol obrazi turlicha talqin qilinadi. Ushbu bo‘limda ayol konseptining tarixiy, adabiy, madaniy va sotsiologik jihatlarini batafsil tahlil qilinadi.

Ayol konseptining tarixiy rivojlanishi Ayol konsepti tarix davomida jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanishiga bog‘liq holda o‘zgarib kelgan.

An‘anaviy jamiyatlarda ayol konsepti. Patriarxal jamiyatlarda ayolning asosiy roli – ona va uy bekasi bo‘lishdan iborat edi. Ayolning huquqlari cheklangan, u asosan oila doirasida faoliyat yuritgan. Erkaklar oilaning iqtisodiy va siyosiy boshqaruvchisi sifatida ko‘rilgan.

Modern jamiyatda ayolning mavqei. XIX-XX asrlarda ayollar huquqlari uchun kurashlar boshlandi. Ayollar ta‘lim olish, ishlash va siyosiy faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Gender tengligi tamoyillari rivojlandi.

Zamonaviy jamiyatda ayol konsepti. Ayollar bugungi kunda yetakchi, olim, siyosatchi va tadbirkor sifatida ham tan olinmoqda. Gender tengligi siyosati va huquqiy islohotlar natijasida ayollarning jamiyatdagi roli ortmoqda. XXI asrda feministik harakatlar kuchayib, ayollar va erkaklar o‘rtasida teng huquqlilik tamoyillari ilgari surilmoqda.

Ayol obrazi badiiy adabiyot va folklorda. Adabiyot va xalq og‘zaki ijodi orqali ayol obrazi turli davrlarda qanday tasvirlanganini ko‘rish mumkin.

Xalq og‘zaki ijodida ayol obrazi. Doston va ertaklarda ayol odatda go‘zal, dono va sadoqatli sifatida tasvirlanadi.

Misollar: “Alpomish” dostonida Barchinoy jasoratli va aql-idrokli ayol sifatida tasvirlanadi.

Sharq adabiyotida ayol obrazi. Sharq adabiyotida ayol odatda sadoqatli muhabbat timsoli sifatida tasvirlangan. Masalan, Layli obrazi sevgi yo‘lida fidokorlik timsolidir. Navoiy asarlarida ayol aql-idrok, mehr-muhabbat va go‘zallik timsoli sifatida tasvirlanadi.

G‘arb adabiyotida ayol obrazi. G‘arb adabiyotida ayol obrazi rivojlanib, faol, mustaqil shaxsiyat sifatida tasvirlana boshladi. Masalan, Jeyn Ostinning romanlarida ayollar taqdirini o‘zlari belgilaydi.

Zamonaviy adabiyotda ayol konsepti. Zamonaviy adabiyotda ayollar faqat ona yoki go‘zal timsoli emas, balki shaxsiy rivojlanish sari intiluvchi individ sifatida ko‘riladi. Feministik adabiyot ayollar huquqlari va tengligini ilgari suruvchi mavzularni ko‘taradi.

Gender stereotiplari va ayol konsepti. Jamiyatda ayollarga nisbatan turli stereotiplar mavjud bo‘lib, ular ayollarning mavqeiga ta‘sir qiladi. Gender stereotiplari turlari An‘anaviy stereotiplar: “Ayolning o‘rni – uyda”, “Ayollar zaif va himoyaga muhtoj” kabi qarashlar.

Zamonaviy stereotiplar: Ayollar faqat ma‘lum sohalarda muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin degan tasavvurlar.

Ayolga nisbatan ijtimoiy kutilmalar Ayrim jamiyatlarda ayolning asosiy roli ona va uy bekasi bo‘lishi kerakligi ta‘kidlanadi. Zamonaviy jamiyatda esa ayollar ilm-fan, biznes, sport va siyosat kabi turli sohalarda faol ishtirok etmoqda.

Ommaviy madaniyatda gender stereotiplari. Filmlar va seriallarda ayollar ko‘pincha passiv yoki erkaklarga bog‘liq qahramon sifatida tasvirlanadi. Reklama va ommaviy axborot vositalari ayollarni faqat go‘zallik yoki uy ishlari bilan bog‘laydi.

Gender stereotiplarining o‘zgarishi. Zamonaviy media ayollarni mustaqil va kuchli qahramon sifatida tasvirlashga harakat qilmoqda. Ayollar haqidagi an‘anaviy tasavvurlar tobora o‘zgarib, yangi obrazlar shakllanmoqda.

Ayollar huquqlari harakatlari. XIX-XX asrlarda ayollar saylov huquqini qo‘lga kiritish uchun kurashgan. XXI asrda gender tengligi va ayollarning ijtimoiy faolligi yana-da ortib bormoqda.

Ayollarning iqtisodiy faolligi. Ayollar endilikda faqatgina uy bekasi emas, balki tadbirkor, menejer, olim sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Ish bozorida ayollarning faolligi oshgani sari gender tengligi muammolari ham muhokama qilinmoqda.

Tarixiy jihatdan ayollarning ta‘lim olish imkoniyatlari cheklangan edi. Bugungi kunda ayollar ilmiy tadqiqot, texnologiya, muhandislik kabi sohalarda ham o‘z o‘rnini topmoqda.

Ko‘plab mamlakatlarda ayollar siyosiy yetakchi sifatida yetishib chiqmoqda. Ayollar parlamentlarda, davlat boshqaruvida va xalqaro tashkilotlarda faol ishtirok etmoqda.

Ayol konseptining kelajakdagi tendensiyalari. Ayollarning iqtisodiy va siyosiy faolligi oshishi: Ayollar rahbar lavozimlarga ko‘proq tayinlanmoqda. Gender neytral til va madaniyatning rivojlanishi ayollar va erkaklar o‘rtasidagi farqlarni yumshatish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Ommaviy axborot vositalarida yangi ayol obrazlarining shakllanishi: Ayollar yanada mustaqil, lider va iqtidorli shaxs sifatida tasvirlanmoqda.

Ayol konseptini tahlil qilishda quyidagi metodlardan foydalaniladi:

- Leksik-semantik tahlil – ayol bilan bog‘liq so‘zlarning lug‘aviy ma’nolarini o‘rganish.
- Metaforik tahlil – ayol konsepti bilan bog‘liq metaforalar va ularning madaniy ma’nolarini aniqlash.
- Diskursiv tahlil – ayol haqidagi matnlar va nutqlarning tahlili.
- Antropologik tahlil – ayol konseptining turli madaniyatlarda qanday talqin qilinishini o‘rganish.

XULOSA

Ayol konsepti tilshunoslik, sotsiologiya va gender tadqiqotlari doirasida keng o‘rganiladigan mavzulardan biridir. Ushbu maqolada ayol konsepti lingvistik va sotsiokultural jihatdan tahlil qilindi, uning tarixiy va zamonaviy talqinlari ko‘rib chiqildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, ayol konsepti doimiy ravishda o‘zgarib, jamiyatdagi ijtimoiy tendensiyalarga moslashib bormoqda.

REFERENCES

1. Kubryakova E.S. “Kognitiv lingvistika asoslari”, Moskva, 1996.
2. Lakoff G., Johnson M. “Metaforlar bilan yashash”, London, 1980.
3. Ahmadaliyeva M. “Gender lingvistikasi asoslari”, Toshkent, 2019.
4. Xudoyberdiyeva M. “Ayol konsepti va uning leksik-semantik tahlili”, Samarqand, 2021.
5. Barthes R. “Diskurs va ijtimoiy struktura”, Parij, 1977.
6. Mahmudova, L. (2016). Ayol va erkak obrazlarining lingvokulturologik xususiyatlari. Madaniyatshunoslik tadqiqotlari, 4(3), 12-28.
7. Baxtiyorov, M. (2021). O‘zbek tilida ayol konseptining tarixiy rivojlanishi va zamonaviy tendensiyalar. Tilshunoslik va gender tadqiqotlari, 59-74.
8. G‘ulomov, A. (2015). Ayol konsepti: tilda va madaniyatda. Toshkent: Fan nashriyoti.